

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ПОЛТАВЩИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ У ДЗЕРКАЛІ ПЕРІОДИКИ

Алла Литвиненко

Джерелознавчий метод – один із головних у вивченні історії культури й мистецтва. Наявність писемних даних, особливо про хронологічно віддалені події чи явища, має неоціненне значення для всебічного історичного аналізу.

Культурне життя певного регіону найкраще представлено, на нашу думку, саме в періодичних виданнях як історичних джерелах. Адже якщо про значні факти далекого минулого можна знайти відомості у хронікальних описах, архівних документах, нормативно-законодавчих актах, спогадах, то мистецько-культурні події місцевого значення досить точно відображені насамперед у тогочасній періодиці. З цього погляду зазначений друкований масив становить найбільший інтерес для дослідників.

Періодичні видання важливі й тим, що їх автори є безпосередніми свідками описуваних подій. Водночас вони репрезентують ці події не лише з погляду епохи, яку представляють, але і враховуючи суспільний настрій. Завдяки цьому можна визначити навіть емоційну реакцію та враження суспільства, переломлені крізь призму тогочасних смаків, ідеалів, моди, стереотипів тощо. Отже, фактологічне навантаження й інформативна функціональність періодики як історіографічного джерела мають неабияке значення для фахівців, які досліджують культурно-мистецьке життя окремих регіонів.

Водночас, на відміну від інших писемних джерел, преса є найбільш “вразливою” в розбурханому історією вирі часу. Навіть са-

ма назва – “періодичні” – про це свідчить. Попри більші, ніж книжкові, тиражі, левову частку газет, журналів, а також нерідко й часописів, викинуто було вже за тиждень-два після виходу – “вчорашня газета”. З другого боку, під час природних катаклізмів, суспільних переворотів і воєн було знищено багато бібліотек, книгозбірень та архівів. Але якщо примірники втраченої таким чином книжки все ж десь залишалися (наприклад, у приватних колекціях), то періодику, з її тимчасовою актуальністю, а головне – громіздкістю (сотні чисел!), звичайно, майже ніхто не зберігав, тим більше не перевозив, змінюючи помешкання в непевні часи соціальної розрухи.

Щодо історії Полтавщини, то значна частина місцевих періодичних видань, особливо та, що містилася в Державному архіві Полтавської області, була втрачена в роки Великої Вітчизняної війни. Проте певні масиви періодики збереглися; найбільші з них зосереджені у фондах Центральної наукової бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України, Полтавської обласної бібліотеки імені В. Г. Короленка, бібліотеки Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Полтавського обласного краєзнавчого музею та деяких інших культурно-мистецьких закладів регіону. Питання мистецтва найширше представлені у виданнях “Полтавские губернские ведомости” (1838–1919), “Полтавский вестник” (1903, 1909, 1913–1915), “Рідний край” (1905–1907), “Киевская старина” (1882–1906), “Рус-

ская музыкальная газета” (1894–1918), “Полтавщина” (1905–1906). Епізодично інформація про культурно-мистецькі події потрапляла на шпальти газет “Полтавская речь” (1912), “Полтавский край” (1912), “Полтавский день” (1913–1916), “Полтавский голос” (1914), “Кременчуцький голос” (1911), “Хуторянин” (1907), “Южанин” (1913–1914), “Руслан” (1899), “Правда” (1876), “Киевлянин” (1897), “Украинский вестник” (1906) та ін.

Мистецьке життя Полтавщини знайшло відображення як у періодиці суто регіонального характеру, так і на шпальтах центральних газет, журналів, тижневиків, а також у періодичних виданнях інших регіонів Російської імперії.

Серед регіональних видань у висвітленні культурно-мистецьких подій Полтавщини надзвичайно активно проявляла себе газета “Полтавские губернские ведомости” – перша газета, яку почали видавати в регіоні. Видання концентрувало інтереси передусім на виступах місцевих музикантів, аматорських виставах, духовних концертах, звітах про випускні акти в навчальних закладах¹.

Огляд тогочасної преси свідчить, що у висвітленні культурного життя жодна з губернських газет не мала такого яскраво вираженого патріотичного спрямування, як “Полтавские губернские ведомости”. Це періодичне видання завдяки правдивому відображенню тогочасних проблем розвитку культури регіону, прагненню до повноти окреслення мистецьких процесів у всьому їх розмаїтті отримало високу оцінку музикознавця Т. Ліванової².

Така активна позиція газети щодо мистецьких процесів складалася поступово, послідовно віддзеркалюючи всі етапи культурного розвитку регіону. Перші публікації про мистецьке життя губернії мали переважно інформативний характер, були стислими, позбавленими аналітичності; їх часто друкували без підпису або під псевдонімом “Один із глядачів”. Статті без зазначення авторства були досить характерним явищем для регіональної публіцистики, яка на той час тільки зароджувалася. Водночас серед перших дописувачів “Полтавских губернских ведомостей” є й імена досить відомих постатей. В одному з номерів газети з рецен-

зією на постановку полтавськими аматорами опери “Наталка Полтавка” виступив український письменник і педагог С. Стеблін-Камінський³.

Події культурного життя губернії середини XIX ст. потрапляли також і на шпальти столичних і всеросійських періодичних видань, серед яких – “Северная пчела” (1840), “Киевский телеграф” (1864), “Театральный и музыкальный вестник” (1858), “Московитянин” (1851), “Исторический вестник” (1851), “Санкт-Петербургские ведомости” (1858), а також до газет сусідніх регіонів – “Одесский вестник” (1868), “Rigache Zeitung” (1859). Найчастіше в коротких інформаційних замітках мовилося про проведення полтавського Іллінського ярмарку; коментувалися виступи повітових оркестрів та музикантів-солістів; повідомлялося про влаштування аматорських спектаклів і гастролей артистів італійської опери та ін. Проте головною темою таких дописів були все-таки не мистецькі події, тому висвітлювалися вони побіжно. Загалом характер інформаційних повідомлень, що містилися в тогочасних центральних і провінційних виданнях майже не відрізнявся.

Серед авторів бачимо маловідомі імена Кудського (ініціали віднайти не вдалося), А. Кісського, а також численні аноніми. На сторінках центральних газет висвітлювалися й окремі епізоди приватного життя полтавських шляхетних родин. Наприклад, “Исторический вестник” (1851) опублікував спогади небоги знатного поміщика Трощинського із села Кибинці, де йшлося про шляхетні розваги поміщиків. Газети “Московитянин” і “Северная пчела” (1851) розповідають про діяльність повітового оркестру Г. Ґалаґана.

Активну роботу з висвітлення різноманітних подій мистецького життя Полтавщини наприкінці XIX ст. провадив щомісячний журнал “Киевская старина”, який в останній рік свого існування виходив українською мовою під назвою “Україна”. Упродовж чверті століття часопис здобув славу найкращого в Європі. На його сторінках друкувалися історики В. Антонович, Д. Багалій, П. Єфименко, М. Василенко, літературознавці С. Єфремов, С. Петлюра, В. Науменко, В. Горленко, мовознавці К. Михальчук, А. Кримський, О. По-

тебня, М. Сумцов, письменники І. Франко, Панас Мирний, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський та ін. З перших днів заснування метою видання стало ознайомлення громадськості зі славною історією українського народу, його культурною спадщиною. Журнал існував на кошти, що надходили від передплатників, а також завдяки фінансовій підтримці громадського діяча й мецената чернігівського поміщика Г. Галаґана та київського цукрозаводчика В. Симиренка. Першим редактором журналу був Ф. Лебединцев, потім – О. Лашкевич та Є. Кивлицький. Розквіт “Киевской старины” пов’язаний із діяльністю Володимира Науменка, який упродовж 1897–1906 рр. був її видавцем і редактором. Саме за його керівництва на сторінках часопису з’явилися перші публікації українською мовою В. Іконникова, М. Костомарова, А. Кримського, О. Лазаревського та О. Левицького.

За оцінкою М. Грушевського, це видання було унікальним явищем української періодики XIX–XX ст., справжньою енциклопедією українознавства⁴. На сторінках журналу з культурними розвідками виступали й полтавські дослідники В. Милорадович, І. Павловський, В. Василенко, М. Кибальчич. Відомий фольклорист і етнограф В. Милорадович публікував тут свої наукові праці з історії демонології⁵. У публікаціях археографа І. Павловського йшлося про відкриття Полтавського інституту шляхетних дівчат, про історію розвитку повітових оркестрів⁶. Дослідник В. Василенко на шпальтах журналу порушив проблему культурного дозвілля села⁷. Діяльності двох пансіонів на Полтавщині були присвячені історичні розвідки Н. Кибальчич⁸. Деякі найяскравіші події культурного життя Полтавщини були висвітлені й засобами епістолярного стилю. Тут у нагоді ставали спогади знатних представників регіону. Зокрема, журнал періодично друкував уривки з юнацького щоденника Г. Галаґана, де містилися яскраві описи домашніх концертів⁹. Про домашні розваги та гру на фортепіано, співи, танці йшлося в щоденникових записах повітового маршалка П. Булюбаша із села Гриньки, де народився композитор М. Лисенко (тепер – село Глобинського р-ну Полтавської обл.)¹⁰.

Загалом мемуаристика була в той час доволі поширеним жанровим явищем у письменницькому середовищі, тому висвітлення культурного життя губернії в такий спосіб активно використовувала преса.

Аналізуючи періодичні видання зазначеного періоду в хронологічному аспекті, ми помітили, що матеріали мистецького спрямування набували все більш соціального, навіть ідеологічного, забарвлення. Якщо в середині XIX ст. це була інформація переважно розважального характеру, то в кінці століття й на початку XX крізь специфіку газетної обмеженості нарешті почало пробиватися усвідомлення мистецтва як явища суспільно значущого, яке є підґрунтям соціального прогресу, навіть економічної незалежності. Мистецтво, як і культуру загалом, уперше преса стала розглядати не як розвагу, а нарівні з іншими найважливішими категоріями суспільного життя. Це розширило й тематичні межі – незабаром актуальними стали питання мови й навчання, просвітництва, відродження й дослідження фольклорної спадщини, історії, вшанування видатних діячів сучасності, захисту національного письменства.

На початку XX ст. значну роль у висвітленні культурних і мистецьких подій регіону почали відігравати українські національні видання. Перший україномовний часопис “Рідний край”, заснований у Полтаві 1905-го письменниками Панасом Мирним, Г. Коваленком та адвокатом М. Дмитрієвим, був справді національно зорієнтованим виданням. На його сторінках друкувалися літературні твори українських письменників, порушувалися проблеми школи, літератури, театру, обговорювалася доля інших українських часописів і нових україномовних видань. Та й не дивно, що у вирі культурного життя регіону тижневик (згодом – двотижневик) приділяв найбільшу увагу висвітленню саме національних культурних подій. Адже це був час патріотичного піднесення, коли питання національного самовизначення, державотворення, а отже, необхідності підтримки розвитку української музики, літератури, мистецтва загалом, чи не вперше повною мірою почали усвідомлювати співвітчизники.

Зазначимо, що видавцем часопису був

Г. Маркевич (до цього працював інспектором Інституту шляхетних дівчат, але через конфлікт із попечителькою закладу малоосвіченою графинєю М. Апраксіною 1900-го покинув освітянську роботу й опанував видавничу діяльність) – культурний і громадський діяч, товариш Панаса Мирного й М. Лисенка. Саме він запросив до Полтави на викладацьку роботу музиканта й композитора випускника Петербурзької консерваторії Л. Лісовського¹¹.

Журнал висвітлював події з нагоди вшанування видатних діячів української культури, широко коментував перше святкування в Кременчуці роковин Тараса Шевченка (1906)¹². Глибоко емоційно й поетично лунав на сторінках “Рідного краю” відгук української письменниці Олени Пчілки про проведення в Полтаві свята на честь І. Котляревського (1906)¹³ та ін.

У висвітленні музичних подій Полтавщини найавторитетнішим аналітичним виданням була “Русская музыкальная газета” (1894–1918). Увага одного з найбільших центральних видань була прикута до музичного життя провінції насамперед у зв’язку з відкриттям у Полтаві 1899-го місцевого відділення Імператорського Російського музичного товариства (далі – ІРМТ). Саме в цей час у рубриці “Музика у провінції” почали з’являтися перші повідомлення з полтавського регіону. Впродовж усього періоду діяльності Полтавського відділення ІРМТ газета не залишила поза увагою жодної важливої події в житті закладу – було надруковано статут товариства й імена його керівників, висвітлювався репертуар чергових та екстрених симфонічних зібрань, аналізувалися тексти пояснювальних програм, розміщувалися рецензії гастрольних виступів оркестру, святкування ювілеїв композиторів регіону. Не залишилися поза коментарем і події освітньо-музичного життя губернії – відкриття музичних класів і музичного училища, діяльність приватних музичних закладів, гуртків, клубів і т. ін. Найчастіше трапляються публікації за підписом: *Консонанс, Т. Ж., Нагмачи, Н, Эльф, Музыкант, Z., Л., С-Л., С.-Л-цкий, В.* Під псевдонімом *de-Bea, de-Wea* видання друкувало матеріали організатора Полтавського відділення ІРМТ

Д. Ахшарумова. Це були здебільшого рецензентськими відгуки на власні концерти. На жаль, не всі псевдоніми вдалося розшифрувати.

У представленні гастрольного життя губернії найактивніше проявила себе газета “Полтавский вестник”. Жодне її число не обходилося без висвітлення культурного життя регіону, яке на початку ХХ ст. було надзвичайно активним. Виступи численних гастрольних колективів, сольні концерти різноманітних за жанрами виконавців, спектаклі місцевих аматорів, рекламу кіно, циркових вистав, лекційних зібрань газета подавала й коментувала в найширшому обсязі. Музичне життя цього періоду досить епізодично, але не менш вагомо, було представлене й на сторінках інших видань. Деякі регіональні, центральні й навіть закордонні газети коментували гастрольно-концертну діяльність симфонічного оркестру Д. Ахшарумова.

Таким чином, завдяки аналізу періодичних видань ми спробували відтворити панораму культурного життя Полтавщини в широкому історичному та культурологічному контексті. Як бачимо, найяскравіше й найґрунтовніше мистецьке життя цього краю віддзеркалено саме в регіональній пресі. Упродовж зазначеного періоду видання, які хоч і мали різне жанрове спрямування, поступово ставали більш аналітичними, ширшими в поданні матеріалів, набуваючи такої рубрикації: інформативні повідомлення (про заснування й початок роботи навчального закладу, звітні концерти, випускні іспити тощо); афіші про різноманітні концертні акції; оголошення про музично-освітні послуги приватних учителів-музикантів; рекламні повідомлення комерційного характеру про продаж музичних інструментів, нотних видань; замітки мемуарного характеру; рецензії на концерти місцевих артистів-виконавців та гастролерів; коментарі до концертних програм; бібліографічні статті про нові книги, нотні видання, підручники; документальні матеріали (статути, звіти про діяльність мистецьких товариств і концертних установ); історичні розвідки; аналітичні статті до ювілейних дат композиторів, музикантів-виконавців; підсумкові праці про діяльність мистецьких закладів, творчих колективів;

огляди творчого доробку вітчизняних та зарубіжних композиторів і т. ін.

Аналізуючи жанрову специфіку газетних та журнальних публікацій досліджуваного періоду, вдалося виявити динаміку культурно-мистецького життя регіону. Характер публікацій на сторінках як регіональних, так і центральних видань поступово змінювався від коротких інформативних повідомлень (часто рекламного характеру) до розгорнутих аналітичних оглядів. Періодика ставала популярною серед усіх верств населення, тому висвітлення культурно-мистецьких подій, особливо національного характеру, було соціально значущим. Згодом шпальти газет зарясніли публікаціями не лише тих, для якого джерелом існування були журналістські гонорари, але й авторитетних діячів різних галузей культури й науки. Якщо авторами перших матеріалів були анонімні дописувачі, то з часом до публіцистичної діяльності почали активно долучатися відомі науковці, історики, письменники, музичні критики Полтавщини. Своїми статтями, науковими розвідками, публіцистичними виступами вони створювали на сторінках місцевої періодики своєрідний літопис мистецько-культурного життя губернії.

¹Благородные спектакли в пользу Александровского детского приюта в Полтаве (в частности о концертных выступлениях) // Полтавские губернские ведомости. – 1847. – № 6; Известия [О концерте флейтиста Лемана в Полтаве] // Там само. – 1842. – № 15; Известия. Полтава [Об оперном спектакле при участии местных любителей, прошедшем 28 февраля] // Там само. – 1842. – № 10; Концерт в

пользу Александровского детского приюта в Полтаве // Там само. – 1850. – № 19; Концерт в пользу бедных в Полтаве // Там само. – 1850. – № 16; Лотерея и благотворительный концерт в пользу детского приюта // Там само. – 1844. – № 41.

²Ливанова Т. Музыкальная библиография русской периодической печати XIX века. – М., 1974. – Вып. 6. – С. 41.

³Полтава // Полтавские губернские ведомости. – 1868. – № 26.

⁴Про це див.: Денисенко А. Енциклопедія українознавства // Історичний календар, 97. – К., 1996 – С. 30, 31.

⁵Милорадович В. Заметки о Малороссийской демонологии // Киевская старина. – 1899. – Т. XVI. – Август. – С. 196–209; Сентябрь. – С. 379–400; Його ж. Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии // Киевская старина. – 1900. – Т. 1. – С. 46–61; Т. II. – С. 191–206; Т. III. – С. 373–395; Т. V. – С. 160–173; Т. VI. – С. 310–334; Т. VII–VIII. – С. 51–65.

⁶Киевская старина. – 1900. – Ноябрь. – Т. 71. – С. 289; 1902. – Т. 78. – Отд. I. – Июль, август. – С. 10, 11, 100–103; Отд. II. – Октябрь, ноябрь. – С. 12, 84.

⁷Василенко В. Деревня и её развлечения // Киевская старина. – 1904. – Т. 85. – Апрель. – С. 133.

⁸Кибальчич Н. В двух пансионах // Киевская старина. – 1892. – Т. 37. – Июнь. – С. 327, 328.

⁹Киевская старина. – 1898. – Т. 62. – Сентябрь. – С. 197.

¹⁰Киевская старина. – 1888. – Т. 23. – Октябрь. – С. 152.

¹¹Лисовский Л. Десять лет в Полтаве (1899–1909). Из дневников и воспоминаний: В 10-ти выпусках. – 1900. – Вып. II. (Зберігається в Інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. I-39659, арк. 251).

¹²[Б. п.]. Українська література в 1906 році // Рідний край. – 1905. – № 6. – 6 грудня. – С. 5.

¹³Пчілка Олена. Полтавське свято в пам'ять І. Котляревського // Рідний край. – 1906. – № 37. – С. 10, 11.

SUMMARY

Alla Lytvynenko, PhD in Arts Korolenko State Teachers' Training Institute, Poltava city "Cultural and Artistic Life in Poltava region in mid XIX – beginning of the XX centuries as reflected by the contemporary press".

The article presents findings of the first

hand information analysis undertaken on the basis of the local and central press.

The analysis focuses on the cultural and artistic life of Poltava region in the mid XIX – beginning of the XX century and provides evidence of high social, cultural and artistic status of the region maintained in this period.